

«ТІЛДІК ПАРАДИГМАЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК НЕГІЗІ»

ҚР Президенті Қ.К.Тоқаевтың «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты Жолдауын талқылауға қатысты оқу-білім мәселелеріне арналған республикалық ғылыми-практикалық конференцияның

МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ

«КОММУНИКАТИВНАЯ ОСНОВА ЯЗЫКОВЫХ ПАРАДИГМ»

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

республиканской научно-практической конференции, посвященной учебно-образовательным вопросам по посланию Президента РК К.К.Токаева «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны»

«COMMUNICATIVE BASIS OF LINGUISTIC PARADIGMS»

COLLECTION OF MATERIALS

of Republican scientific-practical conference dedicated to educational issues of the country on discussing the Message of the President of RK K.K.Tokayev «Unity of the people and systemic reforms – a solid foundation for the nation's prosperity»

АБАЙ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АБАЯ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ABAY KAZAKH NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY

«ЛАТЫН» ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ОРТАЛЫҒЫ
ФИЛОЛОГИЯ МЕН КӨПТІЛДІ БІЛІМ БЕРУ ИНСТИТУТЫ

НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЦЕНТР «ЛАТЫН»
ИНСТИТУТ ФИЛОЛОГИИ И ПОЛИЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

SCIENTIFIC-PRACTICAL CENTER «LATYN»
INSTITUTE OF PHILOLOGY AND MULTILINGUAL EDUCATION

«ТІЛДІК ПАРАДИГМАЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК НЕГІЗІ»

ҚР Президенті Қ.К. Тоқаевтың «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты Жолдауын талқылауға қатысты оқу-білім мәселелеріне арналған республикалық ғылыми-практикалық конференцияның
МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ

«КОММУНИКАТИВНАЯ ОСНОВА ЯЗЫКОВЫХ ПАРАДИГМ»

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
республиканской научно-практической конференции, посвященной учебно-образовательным вопросам по Посланию Президента РК К.К. Токаева «Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны»

«COMMUNICATIVE BASIS OF LANGUAGE PARADIGMS»

COLLECTION PROCEEDINGS
of Republican scientific-practical conference dedicated to educational issues of the country on discussing the Message of the President of RK K.K. Tokayev «Unity of the people and systemic reforms – a solid foundation for the nation's prosperity»

УДК 80/81
ББК 81.2

Бас редактор:

Д.Билялов – Абай атындағы ҚазҰПУ Басқарма Төрағасы-Ректор

Жоба жетекшісі:

Ф.Ш. Оразбаева – «Латын» ғылыми-практикалық орталығының директоры,
ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, п.ғ.д., профессор

Пікір жазғандар:

Ж.Манкеева – А.Байтұрсынов атындағы Тіл білімі институты, ф.ғ.д., профессор
Ж.Сүлейменова – Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, п.ғ.д., профессор

Редакция алқасы:

М.Бектемесов – Басқарма төрағасының орынбасары;
Е.Бөрібаев – зерттеу ісі жөніндегі проректор; **Ұ.М.Әбдіғапбарова** – Ғылым департаментінің директоры; **А.В. Таңжарықова** – Филология және көптілді білім беру институтының директоры, ф.ғ.докторы; **А.Найманбаев** – институт директорының ғылыми істері жөніндегі орынбасары; **Н.А. Ильясова** – Академик С.Қирабаев атындағы қазақ тілі және әдебиеті кафедрасының меңгерушісі, ф.ғ.д., доцент; **Ж.Т. Дәулетбекова** – п.ғ.д., доцент; **Р.Рахметова** – п.ғ.д., доцент; **А.Рауандина** – п.ғ.к., доцент; **Н.Әміржанова** – ф.ғ.к., аға оқытушы

Жауапты шығарушылар:

Ж.А. Қоқанова – ф.ғ.к., аға оқытушы; **М.А. Иманқұлова** – PhD; **Ж.О.Мазмбаева** – магистр

Тілдік парадигмалардың коммуникативтік негізі» атты республикалық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ, 2021. – 279 бет.

ISBN 978-601-353-049-9

ҚР Президенті Қ.К.Тоқаевтың «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты Жолдауын талқылау барысында өткен оқу-білім мәселелеріне арналған «Тілдік парадигмалардың коммуникативтік негізі» атты республикалық ғылыми-практикалық онлайн конференция материалдары еніп отыр. Жинақта тілдік коммуникация парадигмалары: айтылым мен жазылым әрекеттері, тілдік коммуникация және ауызша әдеби тіл нормалары, тілдік коммуникация кеңістігіндегі латынәліпбилі жазылым, коммуникация теориясына негізделген айтылым мен жазылым үдерістерін меңгерту әдістемесі саласындағы баяндамалар, мақалалар қамтылды.

Жинақ тіл мамандарына, докторанттарға, магистранттар мен студенттерге, сондай-ақ көпшілік қауымға арналады.

УДК 80/81
ББК 81.2

ISBN 978-601-353-049-9

© Абай атындағы ҚазҰПУ, 2021.

жіңішке айтпасқа амалы жоқ» [1]. Ал сауат ашу «Әліппеден» басталатынын ескерсек, «Әліппе» құрамындағы дыбыстардың жазылым және айтылым ережелеріне өте мұқият болу керек болады.

Енді «Әліппедегі» берілген қазақ тілінің дыбыс құрамын талдап-таратып көрейік.

Қазақ тілінің төл дыбыстары қою шаршымен бөлектеніп тұр. Оның ішінде **у** таңбасының айтылымы ағылшын таңбасымен әдейі беріліп отыр. Өйткені оның дәл айтылымы осы фонетикалық таңбаға сай келеді [2, 25 б.]. Кестеге қарап қазақ тілі дыбыстарының қаншалықты күрделеніп кеткенін байқаймыз.

Ендеше, теориялық фонетика мамандары, теориялық әдістеме мамандары жоғары оқу орындарының оқытушылары және практик мұғалімдер болып бас қосып шешетін күрделі мәселе – мектеп оқулықтарындағы қазақ тілінің дыбыс құрамын оңтайлау, яғни әрбір әріпке қатысты дыбыстың айтылым анықтамасын дұрыс беріп, бала тілін дұрыс қалыптастыру. Оқу-әдістеме саласының мұндай маңызды шарасы «Әліппеден» басталу керек. Олай болмаған жағдайда қазақ сөзінің айтылым үлгісінде көп ұзамай-ақ үлкен өзгерістер болуы мүмкін.

Бала-бақша және бастауыш сынып оқушылары үшін әртүрлі суретті оқу құралдары (кітапшалар, плакаттар, кестелер т.б.) шығып жатыр. Олардың мазмұн желісі қазіргі қазақ әліпбиінің тізілім реті бойынша құрылады. Сондықан да әр таңбаға (әріпке) берілетін сөздер мен мысалдар әліпби ретін сақтайды: **а** әрпінен басталып, **я** әрпімен аяқталып жатады. Бұл жалпы сауат ашу саласындағы қабылданған дәстүрлі амал болып табылады. Әрбір таңбаға берілетін мысалдардың да ауқымы белгілі. Мысалы, **а** таңбасына **алма, ай** немесе **ата** тәрізді сөздер алынып отырады. Әрине оқу-әдістемелік тұрғыдан бұл әдістің пайдалы екеніне күман жоқ. Қажетті дыбыстың айтылым және естілім моделін оқушы санасына сіңірудің төте жолдарының бірі – осы. Алайда, ондай оқу құралдары оқу бағдарламасына лайық қазіргі 42 таңбаны түгел қамтитын болғандықтан, қазақ тілінің төл дыбыстарының орны ауысып кетіп жатыр. Өйткені қазіргі емле тәртібі бойынша қазақ сөзінің құрамында бөгде әріптер кездесіп отырады. Сол бөгде әріптердің әсерінен қазақ сөзі де өз орнынан ауысып кетеді. Сөйтіп өзіне тән емес басқа бір таңбаның қарамағына еніп кетеді.

Орны ауысып жүрген қазақ сөздері мол [3].

Қазақ сөзінің айтылым үлгісі сақталатын болса, онда **ит, ине** т.б. сөздер **и** таңбасына емес, **і** таңбасына қатысты берілу керек. Өйткені **ит, ине** сөздерінің төл айтылымы **йит, йине** болып табылады. Ендеше **і** таңбасының айтылымына мысал ретінде берілетін сөздер **и** таңбасының айтылымына лайық мысал ретінде амалсыз беріліп отыр. Өйткені сөз **и** таңбасынан басталып тұр.

Қазақ сөзінің айтылым үлгісі сақталатын болса, онда **уық, уақыт, уыс** т.б. сөздер **у** таңбасына емес, **ұ** таңбасына қатысты берілу керек. Өйткені **уық, уақыт, уыс** сөздерінің төл айтылымы **ұуық, ұуақыт, ұуыс** болып табылады. Ендеше **ұ** таңбасының айтылымына мысал ретінде берілетін сөздер **у** таңбасының айтылымына лайық мысал ретінде тағы да амалсыз беріліп отыр. Өйткені сөз **у** таңбасынан басталып тұр.

Қазақ әліпбиінің құрамында **я, ю** таңбалары да жүр. Сөз басында кездеспегенімен, әліпби желісіндегі сөздердің орнын олар да ауыстырып жіберуге тікелей себеп болады.

Көрнекі құралдардағы **я** таңбасына берілген **сия, ұя** т.б. сөздердің қазақы айтылым үлгісін ескеретін болсақ, онда ол сөздер **а** немесе **й** таңбаларының мысалы ретінде берілу керек. Өйткені **сия, ұя** сөздерінің қазақша айтылымы **сыйа, ұйа** болып табылады. Ендеше **й** немесе **а** таңбасының айтылымына мысал ретінде берілетін сөздер **я** таңбасының айтылымына лайық мысал ретінде тағы да амалсыз беріліп отыр. Өйткені сөздің құрамында **я** таңбасы тұр.

Көрнекі құралдардағы **ю** таңбасына берілген **аю, ою** т.б. сөздердің қазақы айтылым үлгісін ескеретін болсақ, онда ол сөздер **ұ, у** немесе **й** таңбаларының мысалы ретінде берілу керек. Өйткені **аю, ою** сөздерінің қазақша айтылымы **айұу, ойұу** болып табылады. Ендеше **й, ұ** немесе **у** таңбасының айтылымына мысал ретінде берілетін сөздер **ю** таңбасының

айтылымына лайық мысал ретінде тағы да амалсыз беріліп отыр. Өйткені сөздің құрамында **ю** таңбасы тұр [4].

Мұндай қазақ тілінің айтылым емле-ережесіне кереғар келетін әліпби желісі сауат ашуды жаңа бастаған баланың тілін бұзары сөзсіз. Өйткені бір таңбамен берілген дыбыс тіркестерін бір дыбыс деп қабылдау қаупі бар. Сондықтан да көрнекі оқу құралдырын құрастырғанда қазақ сөзінің айтылым үлгілерін қатаң ескеріп отырған дұрыс.

Қазақ тілі дыбыстарының артикуляциясын дұрыс айтып жаттықтыру үстінде туындайтын қиыншылықтармен қатар, мектепке арналған қазақ грамматикаларында дыбыстардың артикуляциялық сипаттамасын бергенде де үлкен үйлесімсіздікке ұрынып жатамыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Қазақ тілінің орфоэпиялық сөздігі. – Алматы, 2005.
2. Егемен Қазақстан. 20.02.07.
3. Қазақ грамматикасы. – Астана, 2004.
4. Жүнісбек Ә. Қазақ жазуы: Төл дыбыс – төл әліпби. 14.04.2017 [adebiportal.kz](https://adebiportal.kz/kz/news/view/3264)
<https://adebiportal.kz/kz/news/view/3264>
5. Жүнісбек Ә. Қазақ фонетикасы. – Алматы: Арыс, 2008. – 75 б.
6. Жүнісбек Ә. Қазақ тіл білімінің мәселелері – Алматы: «Абзал-Ай» баспасы, 2018. – 368 б.
7. Жунисбек А. Сингармология или неизвестный сингармонизм. – Алматы: «Абзал-Ай» баспасы, 2018. – 144 б.

Ж.С.Ергубекова¹

¹А.Ясауи ат. ХҚТУ, PhD докторы
zhanat8617@mail.ru

ЭПОСТЫҚ ЖЫРЛАРДАҒЫ ОНОМАСТИКАЛЫҚ КОНЦЕПТІЛЕР ЖӘНЕ ЗЕРТТЕЛУ ҚЫРЛАРЫ

Аңдатпа. Мақалада фольклорлық ономастикалық кеңістік туралы айтылады; көркем (фольклорлық) мәтіндегі тиісті атаулардың параметрлері анықталады; сол тиісті атаулардың категориялары, түрлері, ерекшеліктері талданады.

Тірек сөздер: жалқы есім, ономастикалық бірлік, географиялық аспект, тарихи аспект, лингводеректану аспектісі

ОНОМАСТИЧЕСКИЕ КОНЦЕПТЫ В ЭПИЧЕСКИХ ПОЭМАХ И ИХ ИССЛЕДОВАНИЯ

Аннотация. В статье говорится о фольклорном ономастическом пространстве; определяется параметры собственных имен в художественном (фольклорном) тексте; анализируются категории, разновидности, особенности тех собственных имен.

Ключевые слова: родовое имя, ономастическая единица, географический аспект, исторический аспект, аспект лингводерекламы

ONOMASTIC CONCEPTS AND ASPECTS OF RESEARCH IN EPIC POEMS

Abstract. In the article it's said that folk-lore onomastic area; the forms of Proper Names in the literary text are determined and the categories, varieties, the peculiarities of Proper Names are analyzed

Keywords: generic name, onomastic unity, geographical aspect, historical aspect, linguodidential aspect

Кез келген тілдегі жалқы есім, яғни ономастикалық бірлік (атау) ғылыми-зерттеу нысаны ретінде түрлі қырларынан (түрлі аспектіде) қарастырылуы мүмкін. Мәселен, орыс ғалымдарының «Теория и методика ономастических исследований» атты ұжымдық монографиясында ономастикалық бірліктерді зерттеудегі төмендегідей аспектілері көрсетілген: географиялық аспект, тарихи аспект, лингводеректану аспектісі, лингвомәдениеттану аспект, лексикографиялық аспект, лексикологиялық аспект, логикалық аспект, ономастикалық аспект, психологиялық аспект, семасиологиялық аспект, семиотикалық аспект, терминологиялық аспект, этнолингвистикалық аспект [1].

«Когнитивтік аспект – «оним» концептісі оның ономастикалық тұлғамен байланысын, нақышын және тілдік құрылысын қарастыру, ұлттық лингвомәдени қоғамдастықтың когнитивтік базасында сақталған президентті атауларды анықтау, яғни жалқы есім арқылы әлемдік болмысты тану, ономастикалық кеңістіктің менталды құрылымы, «әлемнің тілдік бейнесінің фрагменттер жүйесін» құрайтын ономастикалық жүйені анықтау»;

Функционалды аспект – сөйленістегі жалқы есімнің қолданысын анықтау (коммуникацияда / мәтінде жалқы есім жұмсалымы, ономастикалық узус мәселесі, ономастикалық норма, жалқы есімнің окказионалды қолданысы);

Мәдениаралық коммуникация (қарым-қатынасы) тұрғысынан – жалқы есімді басқа ұлтқа үйрету, таныстыру мақсатында сипаттап зерттеу (елтанымдық, лингвомәдени мүмкіндіктерін анықтау, коммуникативтік жағдайларда жалқы есім және олардың түрлерін қолдану жағдайларын, ережелерін талдау, жалқы есім туралы лингвистикалық мәліметтерін жеткізу және қолдану әдістері мен тәсілдерін ойластыру) [2, 46 б.].

Ономастикалық материалда зерттеу нысаны ретінде белгілі бір аспектіде қарастыру аталмыш ономастикалық бірліктер жүйесінің тілдің түрлі функционалды салаларында, түрлі сипаттағы және жанрдағы мәтіндерінде қызмет етуіне де байланысты болып келеді. Мәселен, тілдегі және әдеби мәтіндердегі ономастиконның зерттеу аспектілері түрлі болып келуі мүмкін, себебі көркем мәтіндегі онимдердің қолданысы мен сипаты ономастикалық бірліктердің тілдегі қолданысы мен мүлдем бөлек болып келеді және оған байланысты сипаттары мен табиғаты өзгеше. Мәселен, тілдегі жалқы есімдердің басты қызметі атауыштық функциясы болса, көркем мәтіндегі жалқы есімнің негізгі қызметі лингвостилистикалық болып табылады.

Ономастикалық кеңістік («ономастическое пространство») деген ұғым мен терминді орыс ономастикасы теориясының негізін салған ғалым А.В.Суперанская ғылыми айналымға енгізген. А.В.Суперанскаяның анықтамасы бойынша «белгілі бір тарихи кезеңде социум қолданатын жалқы есімдер жиынтығы ономастикалық кеңістікті құрайды [3, 9 б.]. Н.В.Подольскаяның ономастикалық терминология сөздігінде [4] *ономастикалық кеңістік* («ономастическое пространство») термині былай түсіндіріледі: «белгілі бір халықтың тіліндегі белгілі бір кезеңде (дәуірде) реалды, гипотетикалық және фантастикалық нысандырды атайтын жалқы есімдер кешені». «Теория и методика ономастических исследований» атты ұжымдық монографияда ономастикалық кеңістік («ономастическое пространство») терминіне төмендегідей анықтама берген: «Ономастикалық кеңістік реалды, гипотетикалық және фантастикалық нысандарды атау үшін белгілі бір халықтың тілінде қолданылатын жалқы есімдердің жиынтығы (қосындысы). Ономастикалық кеңістік халықтың қазіргі кезеңдегі таным-түйсігіндегі әлем (дүние) туралы модельге қатысты

туындайды және қалыптасады, бірақ онда бұрынғы өткен дәуірлердің элементтері бар» [1, 95 б.].

В.Н.Бондалетов «ономастикалық келтірімдердің (представления) ұлттық мәдени және тарихи спецификасын (ерекшеліктерін) ескере отырып, *ономастикалық кеңістік* терминін екі мағынада қолдануға болады деп санайды: 1) жалпы лингвистикалық категория ретінде, яғни болмыстағы шынайы немесе қияли нысандарды арнайы атайтын ономастикалық бірліктер жүйесі ретінде; 2) белгілі бір тарихи кезеңдегі нақты бір тілдің категориясы ретінде. Мысалы, қазіргі кезеңдегі орыс тілінің жалқы есімдер жиынтығы орыс тілінің ономастикалық кеңістігін құрайды» [5, 31-32 б.б.]. Е.Ә.Керімбаев «қазақ тілінің ономастикалық кеңістігі» мен «ұлттық (қазақ) жалпыхалықтық ономастиконы» деген терминдер арасына теңдік белгісін қоюға болады деп санайды, сонымен қатар осы терминдерге «онмия» деген термин тең келеді деп есептейді [6, 132 б.].

«Фольклорлық ономастикалық кеңістік», «фольклорлық ономастикон» терминдік қолданыстар Д.М.Керімбаевтың «Қазақ фольклорындағы жалқы есімдердің құрамы мен этнолингвистикалық сипаты» атты кандидаттық диссертациясында кездеседі [7, 4б., 8 б.т.б.].

Көркем (фольклорлық) мәтін ономастиконының негізінде жүргізілетін кез келген ономастикалық зерттеу аталмыш мәтіннің ономастикалық кеңістігін айқындаудан басталады. Басқа сөзбен айтқанда, көркем (фольклорлық) мәтінде қолданылған жалқы есімдер жиынтығының параметрлері анықталады, сол жалқы есімдердің категориялары, түрлері т.б. негізгі сипаттары есепке алынады. Зерттеу нысаны етіп алынып отырған «ономастикалық материалды» түгендеп алып зерттеуші ғылыми еңбектің негізгі мақсатына сәйкес зерделеу міндеттерін шешу жолын қарастырады. Мысалы, М.Әуезовтің «Абай жолы» эпопеясының ономастикалық кеңістігінің лингвомәдени сипатын зерттеген Э.А.Орынбетова өзінің диссертациялық еңбегінде зерттеудің негізгі мақсатына сәйкес мынадай міндеттерді көздейді:

- шығармадағы ономастикалық бірліктердің лексика-семантикалық құрамын анықтау;
- шығармадағы ономастикалық және этноәлеуметтік құрылым атауларының, этнонимдердің лингвомәдени мазмұнын айқындау;
- шығармадағы жер-су атауларының лингвомәдени ерекшеліктерін көрсету;
- романдағы антропонимдер мен топонимдік атаулардың ономастикалық концепт өрістеріндегі вербалдану ерекшеліктерін айқындау, т.б. [8, 4 б.].

Әр көркем мәтіннің ономастикалық кеңістігінің өзіндік ерекшеліктері бар және сол ерекшеліктер есепке алынып, әр жеке көркем мәтіннің (немесе мәтіндердің) ономастиконы (ономастикалық кеңістігі) зерттеудің негізгі мақсатына сәйкес нақты міндеттер арнасында ғылыми тұрғыдан қарастырылады.

Біздің зерттеуімізде қазақ қаһармандық эпосындағы («Қобланды батыр», «Алпамыс батыр» жырлары бойынша) этномәдени концептілермен қатар ономастикалық, яғни антропонимикалық және топонимикалық концептілердің этнолингвистикалық, лингвомәдениеттанымдық аспектілерін, топонимикалық және антропонимдік концептілерінің түрлері мен ерекшеліктерін, антропонимикалық және топонимикалық концептуалдану (концептуализация) заңдылықтарын қарастыруымыз қажет.

Е.Ә.Керімбаевтың пікірінше: «Қазақ жалқы есімдерін этномәдени аспектіде зерттеу барысы қазақ ономастикасының этнографиямен, материалдық және рухани мәдениетпен кең әрі алуан түрлі байланыстарын ашық түрде көрсетеді. Жалқы есімдер семантикасында халықтардың мекен еткен орны мен этникалық құрамы туралы ақпарат, материалды және рухани мәдениеті жөніндегі мәліметтер, діни дүниетаным мен сенімдер, әдет-ғұрыптар мен салт-дәстүрлер және халықтың әлеуметтік өмірінен хабардар ететін мағлұматтар бар» [9, 9 б.].

Қазақ тіл білімінде жалқы есімдердің ұлттық-мәдени (этномәдени, лингвомәдени) ерекшеліктері Ш.Уәлиханов, А.Х.Марғұланның, А.Т.Қайдардың, Т.Жанұзактың, Ә.Абдрахмановтың, Ғ.Қонкашпаевтың, Е.Қойшыбаевтың, В.Н.Попованың, Е.Ә.Керімбаевтың, Қ.Қ. Рысбергеннің, К.Г.Ароновтың, Б.М.Тілеубердиевтің,

А.Жартыбаевтың, К.М.Головинаның, Г.Әбубакированың, А.Әлімханның т.б. еңбектерінде қарастырылды.

Фразеологиялық тіркестердің этнолингвистикалық мағынасы сияқты жалқы есімдердің, соның ішінде фольклорлық онимдердің этнолингвистикалық мағынасы этнолингвистикалық (экстралингвистикалық) факторларға қатысты туындайды, яғни оның (этнолингвистикалық мағынаның) уәжі тілдің сырттағы (бейтілдік) факторларымен байланысты болып келеді. Этнолингвистикалық (экстралингвистикалық) факторлар атаудың, ат қоюдың (номинацияның) негіздерінің бірі болып келеді. Яғни ат қоюда экстралингвистикалық факторлар тіл фактілеріне айналады, яғни ат қоюдың, атаудың уәжі қызметін атқарады, уәждің негіздемесі болып табылады. Ат қоюда өмір шындығы мен тұрмыс болмысы тіл фактілеріне айналып, тілде халықтың тұрмыс-тіршілігі, тәжірибесі, салт-дәстүрі сөзбен аталып бейнеленеді [10, 48 б.]. Уәжділіктің төркіні экстралингвистикалық факторларда жататын болса, фольклорлық эпикалық жалқы есімдердің этнолингвистикалық мағынасын және идиоэтникалық семантикасын, этимологиясын аталмыш факторларды қарастырмай айқындай алмаймыз.

Е.Ә.Керімбаевтың пікірінше, қазақ ономастикасының этномәдени (ұлттық-мәдени) сипатын қалыптастырған үш фактор: географиялық, этнографиялық, тарихи-әлеуметтік. Аталған осы экстралингвистикалық факторлар эпикалық жалқы есімдердің этнолингвистикалық мағынасының, идиоэтникалық семантикасының қалыптасуына шешуші ықпал етті деп айта аламыз.

Жалқы есімдердің және рухани мен материалдық мәдениет арасындағы сабақтастығы жайында «Теория и методика ономастических исследований» атты монографияда былай айтылады: «Біз талдап өткен материал негізінде белгілі болғандай, ономастикада мәдениет өзінің жан-жақты көрінісі арқылы бейнеленеді, алайда ол әр түрлі жолмен беріліп отырады. Бір жағынан алып қарастырғанда, есімдер тілде ғана жасалады, осы тұрғыдан алғанда ол үшін ең бірінші және басты нәрсе – рухани мәдениет. Басқа бір жағынан қарастырғанда, жалқы есімдер сөз ретінде тек рухани емес, сондай-ақ материалдық мәдениеттің кез-келген фактілеріне мән береді» [1, 129 б.].

Жалқы есімдер, соның ішінде фольклорлық эпикалық жалқы есімдердің ұлттық мәдениетпен тығыз байланыстылығы мен қарым-қатынасы аталмыш жалқы есімдерді лингвомәдениеттанымдық аспектіде қарастыруға арқау мен негіз бола алады. Е.Ә.Керімбаевтың пікірінше, «Жалқы есімдердің ұлттық-мәдени ерекшеліктерін зерттеу қазақ тілінің ономастикалық жүйесін зерттеуде мәдениеттанымдық аспектіні пайдалануды қарастырады. Қазақ тілі онимдерінің генезисіне, қалыптасуы мен дамуына қазақ халқының этномәдени өмірі шешуші мәнде әсер етеді. Халықтың этномәдени тарихи фактілерінің тұтас бір жиынтығы қазақ онимдерінің түрлі тақырыптық топтарының пайда болуы мен қызмет атқаруының негізі мен себебі болып табылады. Этностың материалдық және рухани өмірі қазақ тілінің этностық болмысымен өзара байланысты, этностық тұрғыдан өзіндік таңбаға ие болған онимиялық бірліктер өзіндік бейнеге ие болады» [6, 7 б.].

Эпикалық жалқы есімдерді мәдениеттанымдық аспектіде зерттеу фольклорлық жалқы есіммен мәдениет арасындағы байланысын қарастыру болып табылады. Есім мен тіл арасындағы қарым-қатынас тіл мен мәдениет арасындағы қатынастарының бір көрінісі болып келеді.

Жалқы есімдер мен мәдениеттің байланысын қарастыратын тарихи-мәдени немесе лингвомәдениеттанымдық бағытта мәдениеттің жалқы есімдер жүйесіне ықпалы зерттеледі. Ал енді, шын мәнісінде, мәдениет тілге өз тарапынан ықпал еткен болса, тіл де өз тарапынан мәдениетке ықпал ететіні анық. В.А.Маслованың пікірімен айтсақ: «Тілдің мәдениетке жасаған ықпалы - әлі шешімін таппаған мәселе. Бұл мәселе тіл мен мәдениет ара-қатынасын зерттейтін бағыттың екінші бір түрі (бірінші түрі мәдениеттің тілге тигізетін әсерін қарастырады).

Қазақ эпикалық жалқы есімдердің мәдениетпен байланыстылығы аталмыш онимдерді лингвомәдениеттанымдық және де лингвокогнитивтік тұрғыдан зерделеуге мүмкіндік береді.

Осыған орай айта кететініміз, тек эпикалық жалқы есімдер ғана емес, қазақ ономастикалық атаулардың басым көпшілігі ұлттық-мәдени ерекшеліктеріне ие, яғни ұлт мәдениетімен байланысты, сондықтан да оларды лингвомәдениеттанымдық және лингвокогнитивтік тұрғыдан зерттеу заңды да тиімді болып есептелінеді.

Мәдени коннотацияға ие эпикалық жалқы есімдерді ономастикалық фольклорлық (эпикалық) лингвокультурема деп атауға болады. Қазақ эпосының кейбір антропонимдерін (эпикалық атропонимдік лингвокультуре- маларды), атап айтсақ, *Алтамыс*, *Қозы Көрпеш*, *Гүлбаршын* т.б. лингвомәдениеттанымдық тұрғыдан қарастыруға Ф.М.Әшімханова өзінің «Қазақ антропонимдерінің лингвомәдени жүйесі» атты кандидаттық диссертациясында әрекет жасаған: «Бұл антропонимдер жұмыста тарихи-эпикалық, этномәдени ақпарат көзі ретінде қарастырылады. Оның дәлелдері ретінде Ә.Бөкейхановтың, Х.Досмухамедовтің, М.Әуезовтің, Ә.Қоңыратбаевтың пікірлері келтіріледі. Мысалы, *Гүлбаршын* атының этимологиясы туралы пікірлер әр түрлі. Оны *парчин* (*парча*- мата атауы) деп ұғынатында да бар, қыздардың сұлулығын, нәзіктігін гүл, жібекке теңеу түркі тайпаларында кең етек алған үрдіс десек, бұл пайымдаудың лингвомәдени негізі болуға тиіс. Сол сияқты антропонимдік тұлғадағы көне атауды бір ғана эпитет деңгейінде ұғыну жеткіліксіз болар еді. Оның (баршынның) «көк» деген мәнін де назардан тыс қалдыруға болмайды. Сол сияқты акад. Ә.Марғұланнның анықтаған шедірелік деректеріне сүйеніп, *Алтамыс* антропонимін де лингвомәдени негізде анықтауға, талпыныс жасауға болады: *Алып/мамыш*» [11, 15 б.].

Эпикалық фольклорлық жалқы есім, бір жағынан, ономастикалық фольклорлық лингвокультурема болса, екінші жағынан, ол лингвокогнитивтік бірлік (лингвоменталды таңба), яғни концепт, өйткені концептіде таным тәжірибесінің білімі сақталған. Дәлірек айтқанда, эпикалық фольклорлық жалқы есімді ономастикалық фольклорлық (эпикалық) концепт ретінде қарастыруымызға болады. К.Ш.Жарқынбекованың пайымдауынша, «Концептіні тануға бағытталған лингвокогнитивтік және де лингвомәдени ұстанымдар бір-біріне қайшы келмейді, керісінше, олар бір құбылыстың екі жағы іспетті психоменталды процестің екі сатысын (фазасын) көрсетеді: сөздің және оның мағыналарының қалыптасуын, сөздің мәдени контекстке енуін – сонда ол (сөз) мәдениетті танудың кілті болып табылады. Осы екі ұстанымның айырмашылығы индивидке бағытталған векторлар арқылы ажыратылады: лингвокогнитивтік концепт – жеке санадан мәдениетке бағытталған, ал лингвомәдени концептінің бағыты – мәдениеттен жеке санаға бағытталады» [12, 17 б.].

Сонымен, фольклорлық этномәдени концептілерде лингвоменталды ақпараттың тірегі ретінде жалпы есім де, жалқы есім де қолданыла береді. Ал эпикалық фольклорлық жалқы есімдер рухани және материалдық мәдениетпен тығыз байланыста қалыптасады және аталмыш мәдениеттердің тілдегі көрінісі іспетті.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. *Теория и методика ономастических исследований.* – М.: «Наука», 1986. – 254с.
2. Мәдиева Г.Б., Иманбердиева С.Қ. *Ономастика: зерттеу мәселелері.* – Алматы, 2005. – 240б.
3. Супранская А.В. *Общая теория имени собственного.* – М., 1973. – 366с.
4. Подольская Н.В. *Словарь русской ономастической терминологий.* – М.: АН СССР, 1988. – 192с.
5. Бондалетов В.Д. *Русская ономастика.* – Москва: Просвещение, 1983. – 223с.
6. Керімбаев Е.А. *Казахская ономастика в этнокультурном, номинативном и функциональном аспектах.* – Алматы. – 250с.
7. Керімбаев Д.М. *Қазақ фольклорындағы жалқы есімдердің құрамы мен этнолингвистикалық сипаты: фил. ғыл. канд.автореф.* – Алматы, 2004, – 26б.
8. Орынбетова Э.А. *М.Әуезовтың «Абай жолы» эпопеясының ономастикалық кеңістігінің лингвомәдени сипаты: фил. ғыл. канд. дисс. Автореф.* – Алматы, 2010. – 26б.
9. Керімбаева Е.А. *Этнокультурные основы номинации и функционирования казахских собственных имен: автореф.дисс. д-ра филол. наук,* – Алма-Ата, 1992. – 61с.

МАЗМҰНЫ

АЛҒЫСӨЗ.....	3
ПЛЕНАРЛЫҚ БАЯНДАМАЛАР.....	4
Оразбаева Ф.Ш. Тілдік коммуникация парадигмалары: жазылым мен айтылым.....	4
Дәулетбекова Ж.Т. Айтылым әрекеті мен ауызекі сөйлеу тілінің әдеби нормамен байланысы.....	8
Кудеринова К. Қазақ тілінің дәстүрлі сөзсаптамасы.....	14
Ермекова Т.Н. «Сөзтүзер» сөздігі – бақ тілінің бағдаршамы.....	23
Әміржанова Н.С. Ауызша сөз нормаларын меңгертуде ескерілетін мәселелер.....	26
Картаева А.М. Қазіргі бақ құралдары тіліндегі әдеби норма мәселелері.....	33
Мулькибаева Р.Б. Орыс тіліндегі сөйлемдерді қазақ тіліне конструктивті-сатылай аудару жолдары.....	37
Бірінші секция. ТІЛДІК ПАРАДИГМАЛАР – ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІК ПЕН МӘДЕНИ ӘЛЕУЕТТІ НЫҒАЙТУДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК ЖҮЙЕСІ	
Оразалиева Э.Н. Тілдік парадигма – ғылыми танымдық ізденістер сабақтастығы.....	43
Рауандина А.Қ. Айтылым әрекетінің психолінгвистикалық сипаты.....	49
Рысбаев С. Грамматикалық категорияларды моделдештирүү арқылуу оқуучулардың тилдік компетенттүүлүгүн қалыптандыруу.....	52
Қобланова А.Ж. Тілтанымдық парадигмадағы этномаркерлі лексика-фразеологиялық бірліктерді оқытудың әдістемелік аспектілері.....	56
Бисенбаева М.К., Клышбекова Н.У. Қазақтың дәстүрлі мәдениетінің тілдегі көрінісі...	61
Мешимбаева Б.Ш., Нурланова А.Н. Қазақстандағы үштұғырлы тіл саясатының мәні...	65
Болатбекова Ж., Картаева А. Абай шығармаларының антропоцентристік бағыттылығы..	70
Байтенова Р.М., Уразбакова У.Т., Рыскелдиева Ж.А. Развитие языкового капитала как основа укрепления национального единства и культурного потенциала страны.....	74
Рахметжанова З.Т. Прецеденттік есімдердің лингвомәдени сипаты.....	78
Мазмбаева Ж.О. Қазақ дүниетанымындағы ар мәселесі.....	85
Нәби Н.Б. Коммуникация және педагогикалық тілдесім.....	92
Екінші секция. КОММУНИКАТИВТІК ТІЛ БІЛІМІНІҢ ӘДЕБИЕТТАНУ, ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛИНГВИСТИКА, ӘЛЕУМЕТТАНУ САЛАЛАРЫМЕН БАЙЛАНЫСЫ	
Нурланова А.Н., Чункурова З.К. Шәкәрім поэмаларындағы тілдік өрнектер.....	96
Бектұрғанова Ж.М., Сейталиева Қ.У. Ертегілердің сюжеттік құрылымы мен танымдық ерекшелігі.....	101
Қошанова Н. Сөйлем мүшелерін оқытуда ғалым Т.Сайрамбаев пікірлерінің маңызы.....	106
Солтанбекова А.А. Қазақ тіліндегі ырықсыз етіс жұрнағының дұрыс қолданысы мен функционалды қызметі.....	112
Қаршығаева А.А. Оқулықтардағы қазақ тілі дыбыстары жайлы.....	115
Ергубекова Ж.С. Эпостық жырлардағы ономастикалық концептілер және зерттелу қырлары.....	118
Қосаева М.Ж. С.Жиенбаев – А.Байтұрсынұлы мұрасын жалғастырушы.....	123
Үшінші секция. ТІЛДІК КОММУНИКАЦИЯ ПАРАДИГМАЛАРЫ: АЙТЫЛЫМ МЕН ЖАЗЫЛЫМ ӘРЕКЕТТЕРІ	
Әміржанова Н.С., Қоқанова Ж.А. Жазылым үдерісі барысында негізге алынатын әдіс түрлері.....	127
Иманқұлова М.А. Жазылым процесінің когнитивтік негізі.....	132
Сейітбекова А.А. Жазба коммуникациядағы жарыспалы варианттарды орфографиялау мәселесі.....	135

Рысбекова М.Н., Мұқанова Қ.Қ. Қазақ тілі сабағында коммуникативтік құзіреттілікті қалыптастырудың негіздері.....	139
Байтенова Р.М., Уразбакова У.Т., Алиева Г.А. О развитии коммуникативной компетенции в устной и письменной формах речи.....	144
Мукашева М.К. Оқушылардың жазылым әрекетін дамыту (М.Әуезовтің «Абай жолы» роман-эпопеясы негізінде).....	149
Мукеева Б.К. Айтылым дағдыларын қалыптастырудың тиімді жолдары.....	153

Төртінші секция. ТІЛДІК КОММУНИКАЦИЯ ЖӘНЕ АУЫЗША ӘДЕБИ ТІЛ НОРМАЛАРЫ

Рахметова Р.С. Болашақ маманның кәсіби сөйлеу тілін дамыту.....	157
Мангышева Ж.С. Сөйлесім әрекеті түрлерін кешенді ұйымдастыру.....	162
Алжанбаева Ұ. Түркі және араб елдерінің тілдік қарым-қатынасы.....	168
Нұрыш Л.С. Әдеби тілдің нормалары.....	177

Бесінші секция. ТІЛДІК КОММУНИКАЦИЯ КЕҢІСТІГІНДЕГІ ЛАТЫНӘЛПБИЛІ ЖАЗЫЛЫМ

Жұмабаева Ж.Т. Қазақ тілтанымындағы X әрпінің жазылуы.....	183
Нурланова А.Н., Қыдырмолда Ж.Д. Қазақ жазуының тарихы және латын әліпбиі.....	188
Аманбаева А. Латын графикасына негізделген қазақ жазуы мен орфоэпиялық норма мәселелері.....	193
Пашан Д.М. Маңдайша атауларын латын графикасында таңбалау.....	197
Нургазиев Т.Е. Латын әліпбиіне көшудің өзекті мәселелері: тарих, әдістеме, ұлттық сипат..	200
Нұрышова Ф.С. Латын әліпбиіне көшу – тіл тазалығының кепілі.....	204

Алтыншы секция. КОММУНИКАЦИЯ ТЕОРИЯСЫНА НЕГІЗДЕЛГЕН АЙТЫЛЫМ МЕН ЖАЗЫЛЫМ ҮДЕРІСТЕРІН МЕНГЕРТУ ӘДІСТЕМЕСІ

Kiyassova K.K., Taiteliyeva M.A., Yelubayeva G.S. Teacher motivation with the help of wiki technology.....	208
Алмурзаева С.А., Мовшук А.С. Дистанционное обучение во время карантина: пора подводить итоги?	213
Қамзаева К.С., Қыпшақбай П.Ө. Қазақ тіліндегі тілдік дағдыларды меңгерту әдістерінің түрлері.....	216
Kiyassova K.K., Yelubayeva G.S. Learning english through information and communication technologies.....	221
Қожахметова Г.Б. Қазақ тілін оқыту барысында сөйлеу типтерінің баяндау түрін теориялық тұрғыдан меңгерудің тиімді жолдары.....	224
Жайлаубаева Қ.С. Өзге тілді аудиторияда қазақ тілін екінші тіл ретінде оқыту барысында айтылым мен жазылым үдерістерін меңгерту тәсілдері.....	230
Сайлаубекова А., Мұқанова Қ.Қ. Білім берудің жаңа парадигмасы жағдайында қазақ тілін оқытуда оқушылардың шығармашылық қызығушылығын қалыптастыру.....	235
Kiyassova K.K. Methodology in foreign language teaching.....	240
Митанова А.Е. Оқушылардың коммуникативтік дағдыларын дамыту.....	243
Мамырбаева М.Ж. Тіл үйренудегі айтылым мен жазылым дағдыларының маңызы.....	248
Жапсарбай А. Айтылым және оны қалыптастыру жолдары.....	254
Түлебаева Б. Айтылым дағдыларын қалыптастырудың тиімді жолдары.....	259
Талдыбаева М. Д. Қазақ тілі орфографиясын модельдеп оқыту барысында болашақ оқытушының бойында кәсіби құзыреттілікті қалыптастыру жолдары.....	262
Жакенова А.З. Диалогтік оқыту арқылы оқушылардың тілдік коммуникацияларын дамыту	267
Изгугтинова Р.Т. Қазақ тілін оқытуда қолданылатын қатысымдық тапсырмалардың тиімділігі.....	272

«ТІЛДІК ПАРАДИГМАЛАРДЫҢ КОММУНИКАТИВТІК НЕГІЗІ»

*ҚР Президенті Қ.К. Тоқаевтың «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты Жолдауын талқылауға қатысты еліміздегі оқу-білім мәселелеріне арналған республикалық ғылыми-практикалық конференциясының
МАТЕРИАЛДАР ЖИНАҒЫ*

«КОММУНИКАТИВНАЯ ОСНОВА ЯЗЫКОВЫХ ПАРАДИГМ»

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ

*Республиканской научно-практической конференции посвященной учебно-образовательным вопросам страны по обсуждению Послания Президента РК К.К.Токаева
«Единство народа и системные реформы – прочная основа процветания страны»*

«COMMUNICATIVE BASIS OF LANGUAGE PARADIGMS»

COLLECTION PROCEEDINGS

*Republican scientific and practical conference dedicated to educational and educational issues of the country to discuss the Address of the President of the Republic of Kazakhstan K.K. Tokayev
"The unity of the people and systemic reforms are a solid foundation for the country's prosperity"*